

Тема 9. Україна в період загострення кризи радянської системи (середина 1960-х - початок 1980-х рр.)

Урок № 3-4 «Опозиційний рух». В'ячеслав Чорновіл

План

1. Причини активізації опозиційного руху у другій половині 1960-х – на початку 1980-х років.
2. Форми і методи боротьби дисидентів. Утворення УГГ. В'ячеслав Чорновіл . Кримсько татарський національний рух.
3. Форми придушення дисидентського руху. Значення опозиційного руху.

Дати:

серпень-вересень 1965 р. - перша хвиля арештів;

1970-1972 рр. - друга хвиля арештів ;

початок 1980-х рр. - третя хвиля арештів

4 вересня 1965 року - протест у кінотеатрі "Україна"

1970 рік - випуск підпільного журналу "Український вісник"

9 листопада 1976 року - створення Української Громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських угод (УГГ).

Поняття та терміни

Дисидент – (з латини – не згодний) особа,що не погоджується з панівною ідеологією.

Опозиція – опір,протидія, протистояння однієї політики, одних поглядів, іншій політиці, іншим поглядам.

Рух опору 1960 -1980 –х рр. - зміни та еволюція духовного світу частини інтелігенції, моральне, а потім і політичне протистояння тоталітарній системі

Самвидав - літературні, публіцистичні, наукові твори ,які поширювалися в рукописах без офіційного дозволу влади і цензури.

Тамвидав - видання творів вітчизняних авторів закордоном.

Правозахисник - особа, яка сповідує верховенство прав людини або для якої правозахисна діяльність є професією.

Українська громадська група - назва дисидентської правозахисної організації що існувала і діяла в Україні 1976-1982 рр .

Український «ПЕН-клуб» - культурна і правозахисна громадська організація, що об'єднує українських журналістів, письменників, науковців, видавців, перекладачів, правозахисників.

Документальний фільм «Дисиденти», спогади І. Дзюби.)

<https://www.youtube.com/watch?v=cqfm8YfCoqw>

В'ячеслав Чорновіл відео <https://www.youtube.com/watch?v=PHAwU8ErccQ>

Ліна Костенко. Відео «Доля» <https://www.youtube.com/watch?v=0U6Po9HmHSM>

Відео «Крила» <https://www.youtube.com/watch?v=kkHMxXsnE5k>

1. Причини активізації опозиційного руху у другій половині 1960-х – на початку 1980-х років.

За доби «застою» в Україні помітно активізувався дисидентський рух. Дисиденти з'явилися у 50 – 60 рр. XX ст. у СРСР. Дисиденти – це люди, які виступали з критикою існуючого режиму, їх називали інакодумцями. А на Україні дисидентство виникає як різновид опозиції, що піднімала теми національних питань. Завдяки самвидаву опозиційні погляди почали проникати в маси.

Внутрішніми передумовами активізації опозиційного руху були:

- практично бездержавний статус України;
- панування партійно-радянської бюрократії;
- утиски національного культурно-духовного життя;
- цілеспрямована русифікація корінного населення;
- відверте ігнорування прав людини;
- непослідовна за своїм змістом хрущовська «відлига».

Опозиційний рух				
Причини активізації опозиційного руху в другій половині 1960-х - на початку 70-х рр.				
Інтервенція радянських військ у Чехословаччину в 1968 р., яка викликала хвилю протестів	Видання у Львові В.Чорновілом само видавничого журналу “Український вісник”, що сприяло консолідації дисидентського руху	Нарада з безпеки та співробітництва в Європі в 1975 р., на якій керівництвом Радянського Союзу був підписаний Гельсінський Акт, що передбачав гарантію громадянських прав і свобод у країнах-учасниках наради	Ігнорування конституційних прав людини в СРСР	Репресії проти інакомислячих

Зовнішні фактори активізації дисидентського руху:

- антикомуністичні виступи у країнах «соціалістичного табору» (Угорщині, Польщі, Чехословаччині);
- розгортання світового правозахисного руху, стимульованого прийнятою у 1948р. та розповсюдженою з 1963 р. в Україні «Загальною Декларацією прав людини».

Політика «розрядки» й Гельсінські угоди створили нову ситуацію в Україні та сприяли трансформації дисидентського руху правозахисників, який міг розраховувати на підтримку Заходу. Хоч опозиційний рух і не перетворився на масовий, сталіністи у владі розуміли, що він становить грізну небезпеку. Відмова від масового терору, з одного боку, і відмова від реформ, з іншого, суттєво послабляли здатність керівників партії контролювати суспільні процеси. Свідченням активізації опозиційного руху в Україні в II пол.1960-хрр. стала подія, що відбувалась 4 вересня 1965 року в Києві в кінотеатрі Україна під час

прем'єрного показу фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків». (Демонстрація фрагменту документального фільму «Дисиденти», спогади І. Дзюби.)
<https://www.youtube.com/watch?v=cqfm8YfCoqw>

2. Основні напрямки (течії), форми і методи боротьби дисидентів. Утворення УГГ. В'ячеслав Чорновіл. Кримсько татарський національний рух.

Основні напрямки (течії) опозиційного руху в Україні

Національно-культурницький за вільний розвиток української мови, культури, проти великодержавного шовінізму	Правозахисний вимагали дотримання прав і свобод людини, Конституції, викривали злочини тоталітаризму	Самостійний за відновлення незалежності України	Релігійний вимагали дотримання свободи віросповідання, відновлення заборонених релігійних конфесій
---	--	---	---

1. *Самостійницька* – представники цієї течії входили до таких політичних об'єднань, як: «Об'єднана партія визволення України» - 1953-1958 рр.; «Український Національний Комітет» 1957-1961 рр. та ін. Боролись за державну незалежність України шляхом агітації за вихід її зі складу СРСР

В'ячеслав Чорновіл

відео <https://www.youtube.com/watch?v=PHAwU8ErccQ>

В'ячеслав Максимович Чорновіл – український політик, публіцист, літературний критик, діяч руху опору проти зросійщення та національної дискримінації українського народу, політичний в'язень СРСР. Провідник українського національного-демократичного визвольного руху кінця 80-90-х років ХХ століття, герой України.

“Якби мене запитали, чи жалкую я про те, як склалося моє життя, про відсиджені 15 років, я б відповів: анітрохи... І якби довелося починати все спочатку та вибирати, я б обрав життя, яке прожив. Часи змінюються, інколи залишаєшся майже один. У мене таке було. Але все одно вірю, що чиню правильно. Не будемо говорити високі слова про ідею, відповідальність тощо. Ти вирішив, що так, а не інакше потрібно діяти. Віриш у свою дорогу? Іди й не звертай!... Щоб не зруйнувати того, що так нелегко будувалося, — наш Рух; щоб урятувати те, що так тяжко здобувалося, — Українську державність; щоб зберегти те, що є найціннішим для кожної людини, зокрема, й для цілої партії,— гідність і самоповагу, чесність і мужність бути чесним. Перед собою. Перед співвітчизниками. Перед Україною!”

2. *Правозахисне, або демократичне дисидентство*, репрезентоване у нашій республіці — Українською Гельсінською Групою (УГГ) — тобто групою сприяння виконанню Гельсінських угод, що стосувались прав людини і були підписані СРСР у 1975 р. УГГ була утворена в листопаді 1976 р. у Києві. Її очолив письменник М. Руденко. До складу групи входили О. Бердник, П. Григоренко, Л. Лук'яненко, І. Кандиба, М. Маринович та ін., всього 37 чоловік. У травні 1961 р. в одному з приміщень тюремного ізолятора облуправління КДБ у Львові відбувся закритий судовий процес («Справа юристів») над членами УРСС. Л. Лук'яненка

засудили до розстрілу, інших членів спілки — на різні строки ув'язнення (від 10 до 15 років). Згодом смертну кару було замінено 15 роками ув'язнення. «Справа юристів» засвідчила новий етап руху Опору в Україні: його учасники не відокремлювали себе від існуючої радянської системи. Фактично вперше за часів тоталітарного правління в умовах нової історичної обстановки політичний опір владі набуває конкретних організаційних форм. Інформація про «Справу юристів» розповсюджувалася шляхом самвидаву, один примірник якого потрапив за кордон. На Заході в 1967р. вийшла у світ брошура «Українська інтелігенція перед судом КДБ», яка була справжньою сенсацією для світової громадськості.

3. *Національно-культурницька* — представники цієї течії вимагали духовного і культурного відродження, збереження і примноження традицій, мови, правдивого висвітлення історичного минулого, виступали проти незаконних арештів, за надання українській мові статусу державної в республіці. На початку 60-х років виникає унікальне явище — шістдесятництво — широкий мистецько-громадський рух української інтелігенції. Шістдесятники — це нове покоління українських письменників, поетів, художників, — Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Ліна Костенко, Борис Олійник, Іван Драч, Іван Світличний, Іван Дзюба, Алла Горська, Опанас Заливаха, Євген Сверстюк, брати Горині — Михайло і Богдан, Василь Стус, Олесь Бердник, Валентин Мороз, Микола Руденко... Це блискуче, талановите покоління, творчість якого сприяла пробудженню критичної думки у суспільстві, пошукам правди життя, осмисленій) буття. Це покоління «новітнього українського відродження».

Ліна Костенко. Відео «Доля» <https://www.youtube.com/watch?v=0U6Po9HmHSM>

Шістдесятники не боролися з радянським ладом, а прагнули його оновити через впровадження реформ. Серед них була популярна теза — «соціалізм з людським обличчям».

- Чому шістдесятництво як і козацтво називають унікальним явищем?

Відео «Крила» <https://www.youtube.com/watch?v=kkHMxXsnE5k>

4. *Релігійне дисидентство*, що мало на меті боротьбу за фактичне, а не декларативне визнання свободи совісті. В Україні, зокрема, воно вело боротьбу за відновлення українських греко-католицької та авто-кефальної православної церков, за свободу діяльності протестантських громад, вільне здійснення релігійних обрядів, повернення відібраних державою храмів та відбудову зруйнованих, звільнення засуджених за віру.

Найбільш яскравими представниками цієї течії були Г. Вінс, І. Гель, В. Романюк, Й. Тереля. Віруючі України, як і вцілому СРСР перестали бути повноцінними громадянами, перетворившись на людей другого гатунку. Багато хто пам'ятає той час, коли за вказівкою керівних органів православні храми руйнували або перетворювали на склади чи атеїстичні музеї, релігійні громади ліквідовували. Драматичний судовий процес над віруючими- п'ятидесятниками пройшов у Тинному в 1961 році. Засідання суду відбулося у переповненому місцевими жителями приміщенні сільського клубу. Судді приїхали з райцентру. За викрикування відразу ж на місці штафували на 10 рублів. Людей судили за віру в Бога, як злочинців. 8 осіб, (Бакунець Андрій, Бакунець Микола, Булейко Ганна, Коток Данило, Коток Олександр, Коток Омелян, Омельковець Андрій, Постайчук

Іван) яких звинуватили за традиційною і популярною на той час в «антирадянській пропаганді і агітації», засудили від 10 до 15 років ув'язненням та заслання в північно-східні області Росії, в основному до Воркути.

Релігійне дисидентство	
Лідер	Йосип Тереля
Мета діяльність	Боротьба за свободу совісті та віросповідання. Реабілітація та легалізація УГКЦ, протестантських церков та течій. Боротьба за вільне здійснення релігійних обрядів, повернення храмів віруючим
Релігійне дисидентство	
Мета діяльність	Звільнення засуджених за релігійні переконання. Реабілітація страчених служителів культу. Створення комітету захисту УГКЦ
Реакція влади	Переслідування, арешти, утримання у спеціальних закладах для психічно хворих

Форми і методи боротьби дисидентів	
Створення підпільних і легальних груп та організацій . Створення правозахисних організацій	Організація мітингів протесту, демонстрацій, пікетувань. Вивішення синьожовтих прапорів.
Надсилання письмових заяв («відкритих листів») до вищих органів влади СРСР та УРСР, міжнародних організацій та урядів демократичних країн.	Розповсюдження нелегальних видань, у яких друкувалися заборонені цензурою твори («самвидав», «тамвидав»)
Порушення національної проблеми на різноманітних наукових симпозиумах і конференціях	Створення гуртків вивчення історії України , клубів творчої молоді
Організація Шевченківських свят, вечорів пам'яті Лесі Українки, І. Франка та ін.	

Проти дисидентів використовували найрізноманітніші методи боротьби:

- Залякування органами КДБ
- Організація різноманітних «кампаній» у пресі.
- Адміністративні заходи: догани, виключення з партії, звільнення з роботи, позбавлення радянського громадянства.
- Ізоляція і «лікування» в психіатричних лікарнях.

Дисидентів виганяли з роботи, позбавляли посад, відправляли до психіатричних лікарень і засуджували. Арешти, судові засідання, звинувачення, вирoki...

Хвилі арештів:

- 1-ша хвиля **1965 р.** заарештовані 25 представників української інтелігенції (І.Світличний, брати Горині, М.Озерний, О.Заливаха та ін.).
- 2-га хвиля арештів — 1970-1972 рр. **1972 р.** стався «великий погром» - затримання понад 100 осіб (І.Дзюба, В.Мороз, В.Чорновіл, В.Стус, Є.Сверстюк) унаслідок боротьби із самвидавом.
- 3-тя хвиля - на початку 1980-х років заарештовано ще близько 60 осіб.

Дисидентський рух був практично розгромлений, не здобувши широкої підтримки народу.

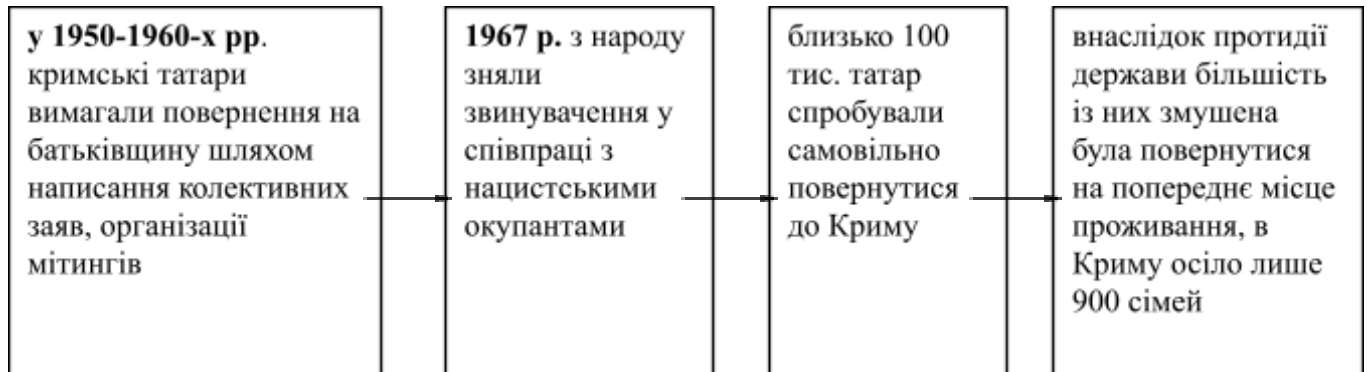
Українська Гельсінська спілка (УГС, УГГ)	
Дата утворення	Листопад 1976 р.
Лідер	Микола Руденко
Учасники	О. Бердник, Л. Лук'яненко, І. Кандиба, О. Мешко, П. Григоренко та ін.
Методи боротьби	Легальні (у межах радянської конституції та підписаних СРСР Міжнародних угод)
Мета та діяльність	Боротьба за дотримання прав людини (встановлення реальної свободи слова, волевиявлення, вільного поширення своїх ідей; створення творчих, мистецьких, наукових асоціацій тощо). Досягнення суверенітету України. Боротьба за звільнення політв'язнів. Ліквідація цензури. Створення меморандумів, звернень до світової спільноти з приводу порушень прав людини в УРСР. Складання списків політв'язнів та концтаборів, де утримувалися українці, ознайомлення з ними західної громадськості
Реакція влади	Переслідування й репресії (із 37 членів групи 23 засуджені та відправлені в табори, на заслання, 6 - позбавлені радянського громадянства; В. Стус, О. Тихий, Ю. Литвин загинули в таборах)

У СРСР існувало ще 5 подібних груп, з-поміж яких Українська Гельсінська спілка була найбільш активною. Головне те, що вона діяла у межах закону та ставилась з глибокою повагою до людей інших національностей. Але до 1980 року більшість членів УХГ були заарештовані та засуджені у середньому на 12 років позбавлення волі. У таборах загинули В. Стус, В. Марченко, О. Тихий, Ю. Литвин. Декого з дисидентів відправили до лікарні для психічно хворих. Серед працівників КДБ «вищим досягненням» було примусити підсудних написати покайне звернення до урядових установ. Так дістали каяття від І. Дзюби, О. Бердника, Г. Снегірьова.

Кримсько татарський національний рух.

Невід'ємною складовою правозахисного руху середини 1960-х—середини 1980-х рр. був кримськотатарський національний рух.

Рух кримських татар

Форми придушення дисидентського руху.

Репресії проти дисидентів. Влада, як і раніше, не допускала щонайменшого критикування режиму. Так, 25 грудня 1958 р. було прийнято Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». Ст. 62 нової редакції Кримінального кодексу УРСР передбачала відповідальність за «антирадянську агітацію і пропаганду», ст. 61 стаття — «шкідництво». 1957-1965 рр. відбулися судові процеси проти активних членів дисидентських організацій, зокрема О. Тихого, Г. Гайового, В. Савченка, П. Григоренка, І. Світличного, П. Заливахи, В. Мороза та ін. У травні 1961 р. відбувся закритий судовий процес над членами УРСС: Л. Лук'яненко був засуджений до вищої міри покарання (пізніше вирок був замінений 15-річним ув'язненням), 10-15 років отримали І. Кандиба, С. Вірун, В. Луцков, О. Любовна, І. Кипіш, Й. Боровицький.

Репресії проти правозахисників

Залякування (спеціальні «бесіди» в органах КДБ; організація різноманітних «кампаній» у пресі тощо)	Застосування адміністративних санкцій (догани, звільнення з роботи)	Арешти та ув'язнення	Ізоляція у психіатричних лікарнях тощо
--	---	----------------------	--

Завдання для учнів

1. Яку мету ставила Українська Гельсінська Група ?
2. Яким було головне завдання Групи?
3. Чи буда діяльність дисидентів порушенням Конституції Української РСР ?

Метод «Мікрофон»

Чи вправі хтось засуджувати людину за таке «каяття» і чи вправі взагалі ми їх судити? (Відповіді учнів)

Кореспондент газети «Голос України» (XXI ст.). Так перемогли дисиденти чи програли? Канадський історик Орест Субтельний (його родина з України) чітко написав у книзі «Україна. Історія»: дисиденти програли. А може, і справді такі жертви

нікому не потрібні? На це питання немає однозначної відповіді. На той час для дисидентів це була не боротьба, їхнє життя. Мені б хотілося дізнатися вашу думку з цього приводу.(Елементи диспуту)

VI. Підсумки уроку

З точки зору влади на початку 80-х років опозицію було розгромлено: більшість дисидентів опинилася в ув'язненні. Але лише окремі з них «стали на путь исправления» , тобто не витримали тортур і покалися. Всі інші зберегли стійкість духу, енергію для подальшої боротьби. Вони становили велику потенційну силу, яка власне і стала рушієм демократичного поступу на завершальному етапі національно - визвольної боротьби.

Оцінювання учнів

VII. Домашнє завдання

1. Опрацювати конспект та матеріал підручника Історія України Власов В.С., Кульчицький С.В. тема 13 (с.110-117).
2. Напишіть есе на теми «Українські дисиденти - виклик системі», «Хто ж переміг: влада чи дисиденти?»